

KULTURNO-POLITIČKI POKRETI NARODA HABSBURŠKE MONARHIJE U XIX VEKU

ZBORNİK RADOVA, Novi Sad, 1983, str. 441

Društvene organizacije pod imenom matica, u pojedinih su naroda zadnjih stotinu i više godina odigrale nezamjenjivu ulogu — što je, uostalom, relativno poznato. Među tim organizacijama — karakterističnim naročito za jugoistočnu Evropu — najstarija je Matica srpska, osnovana 1826. god. u Pešti. Pojava toga udruženja imala je presudno značenje — započeo je pravi matičarski val. Tako je nekoliko godina kasnije formirana Matica češka, pa ilirska, koja uskoro dobiva hrvatsko ime. Javljanju se i Lužički Srbi, osnovana je i galičko-ruska (odnosno ukrajinska), pa moravska, te još jedna hrvatska matica — dalmatinska, zatim, slovačka, slovenska, opavska (austrijskih Šleza), poljska (s ponešto drugačijim sadržajem). Matica naroda (1867) i Seljačka matica (1870) u Češkoj, međutim, imale su pretežno izdavački karakter; u početku 20. st. osnovana je u Dubrovniku i posebna Matica srpska, a — za područje Kr. Jugoslavije — u nas je tridesetih godina započela raditi i Matica slovačka; no, ta su dva udruženja izvan tokova općepoznatoga pokreta.

Godišnjica formiranja Matice srpske u Pešti bila je povod da se organiziraju dva simpozija. Najprije je u ožujku 1976. god. Lenjingradski odjel Naučnog savjeta Akademije nauka SSSR-a za kompleksne probleme slavistike i balkanistike organizirao svoj znanstveni skup. Zatim je u nas, povodom 150-godišnjice rođenja Svetozara Miletića (rođ. također 1820), organizirano, ali tek slijedeće godine (travanj 1977), slično savjetovanje. Sudjelovalo je čak 50 referenata iz naše zemlje, iz SSSR-a, SAD, ČSSR, DR Njemačke, SR Njemačke, Austrije i Poljske. (Simptomatično je za nas do pokažemo nemar čak i prema vlastitim utvrđenim vrijednostima, te da je trebalo najprije počekati interes stranoga svijeta da bi se obilježila i ovako značajna godišnjica!) Veći broj referata s našega skupa, međutim, objavljen je s još većim zakašnjenjem nego što je organiziran skup — čak šest godina kasnije, pod naslovom: »Kulturno-politički pokreti naroda Habsburške Monarhije u XIX veku. Zbornik radova« (Novi Sad 1983, str. 452); skup i ediciju pripremili su odbori istaknutih stručnjaka (njih 17), s N. Petrovićem i Ž. Milisavcem na čelu. Sada, u zborniku, objavljeno je 40 tekstova, preostalih deset ili je već publicirano drugdje, ali autori nisu predali radove za objavljivanje. (Svi edirani materijali imaju sažetke na jednom od stranih jezika.)

Zbog brojnosti objavljenih članaka nemoguće je dati opširniji uvid u sve, pa će ovdje biti dan okvirni pregled zbornika, kako bi se ipak mogla dobiti

što zaokruženiya slika sadržaja i vnijednosti edicije. Prvi autor — N. Petrović, »O Matici srpskoj i Svetozaru Miletiću, posle 150 godina. (Vreme društvenih previranja i revolucionarnih zaokreta)«, dao je uvod u opća zbivanja, s vidnim akcentom na razdoblje do 1849. godine; referent je dao i (uglavnom stare) ocjene nekih inače već poznatih zbivanja i ličnosti. M. Milisavac, »Osni vanje i prve decenije rada Matice srpske«, nastojao je također na temelju poznatih podataka pružiti novu sliku, ali je ušao i u diskusiju, osporavajući, pored ostalog, mišljenje npr. A. Ivića, npr., da je Matica srpska osnovana po uzoru na Mađarsko učeno društvo (kasnije: Mađarska akademija nauka), te je utvrdio da je — radeći u skladu s tadašnjim mogućnostima i prilikama, a lavirajući »između snaga koje su nastojale da zadrže feudalne odnose i mentalitet feudalnih vremena i onih koje su izrastale iz dotadašnjih društvenih okvira svesne neophodnosti promene tih odnosa, mentaliteta i shvatanja« — bila »aktivan činilac u kulturi klase koja je smenila građansko društvo«. (str. 32 i 33). V. I. Frejdzon, »Revolucionarna demokratija i buržoaski revolucionari u srpskom nacionalno-oslobodilačkom pokretu krajem 60-ih i u toku 70-ih godina XIX veka«, razmatra predmet svog interesa vrlo studiozno, ali pomalo neobično, s rječnikom i frazama koje se u nas ne čuju od prvih poslijeratnih dana. E. Turčinski, »Pojavni oblici ranog liberalizma u Podunavlju i Potkarpatju«, zahvatio je razdoblje od kraja 18. st. do 30-ih godina 19. stoljeća. E. Arato, »Borba za stvaranje književnog jezika u istočnoj Evropi«, govori o književno-filološkim zbivanjima i povezuje ih s rastom građanske klase (nije se zadržao na slavenskim narodima Monarhije, već opširno govori, npr., i o Fincima, Estoncima, itd.) te o utjecaju nekih klasičnih jezika na razvoj novijih evropskih jezika; radu je priložena i bogata bibliografija. I. Seli, »Problemi jezika u procesu formiranja modernih nacija. Gledišta o jeziku u doba ranog romantizma«, nastoji odgovoriti na pitanje: »koji su slični ili različni, ali u suštini bitni društveni, i idejni indikatori i pokretačke snage dali pravac i sadržaj jezičkim pokretima mađarskog i srpskog ranog romantizma i koji su uzroci ovih međusobno srodnih ili protivrečnih pojava čiji su koreni u društvenom, nacionalnom i političkom životu« (str. 89) pa, pored ostalog, izvodi i ovakav zaključak: »Nacionalizam plemstva u doba reforme je, dakle, razlog zbog kojega se sredinom dvadesetih godina mađarski i srpski jezični pokreti međusobno razlikuju«. (str. 92). I. I. Lečilovskaja, »Uporedna karakteristika idejno-programskih principa društvenih struja u slovenskim zemljama Austrijske Monarhije u prvoj polovini XIX veka«, zanimljivom lepezom uvida ušla je i u stajališta pojedinih suvremenih autora (upada u oči, tako, u prvoj bilješci i ocjena Zwitter-Šidak-Bogdanovljeve knjige »Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji«, Ljubljana 1962: »Pitanja idejnog razvoja pojedinih slovenskih naroda u prvoj polovini XIX veka razmatrana su u radovima napisanim s pozicija istorijskog materijalizma«). J. Chlebowczyk, »O nekim aspektima kulturnih i obrazovnih udruženja u procesu stvaranja nacija u istočnom delu srednje Evrope«, u svome je prilogu ostvarenje » savremenih nacionalnih procesa u odnosu na celu Evropu (...) uopšteno gledano »podijelio« »na dva razvojna modela: a) država-jezik-nacija, b) jezik-nacija-država«. M. Jovanović, »Filozofski i pravni osnovi političke misli Svetozara Miletića«, svraća pažnju na prirodna prava — srpska privilegijalna prava, na načela narodnosti, narodnog suvereniteta i ustavnosti. E. Redić, »Karl Renner i Oto Bauer o jugoslavenskoj politici Habsburške Monarhije i rješenju jugoslavenskog pitanja«, iznosi svoje mišljenje na temelju uvida u samo nekoliko Rennerovih i

Bauerovih radova. T. Kraljačić, »Kalajeva jezična politika u Bosni i Hercegovini«, politiku toga austrijskog poglavara u novodobivenoj pokrajini svrstava u red opreznih i postupnih mjera »na izgradnji bosanske nacionalne individualnosti (str. 161), no zaključuje da je »Kalajeva politika 'bosanskog jezika' ostala na površini političkih kretanja u zemlji i doživjela istorijski neuspjeh« (str. 171). N. Gošić, »Neki manje poznati podaci o jezičko-pravopisnoj praksi i politici u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije«, govori o jezičkoj anketi koja je provedena 1897. godine — točnije rečeno: o pokušaju »prvih terenskih dijalektoloških ispitivanja u Bosni i Hercegovini« (str. 174). V. Žaček, »Matičarski pokret kod Slovena u Austriji za vreme njihovog narodnog preporoda«, iznosi opću sliku pokreta, u nastojanju da pokaže kako je on »bio jedno od sredstava odbrane svih neslobodnih slovenskih naroda Austrije za vreme procesa njihovog oslobađanja i konačnog formiranja u savremene nacije« (str. 191). A. S. Miljnjkov, »Uloga slovenskih matica u razvoju nacionalne svesti«, upozorava, npr., i na socijalni status članova matica. J. Rotar ističe već u naslovu svoga priloga »Usmerenost slovenačke Matice prema drugim jugoslovenskim maticama« osnovni sadržaj svoje teze, ali naglašava da je rad Matice slovenske — kao i drugih matica — »bio usmeren izrazito na kulturno i istorijsko područje sopstvenog naroda« (str. 206). Š. Barbarič, »Veze Matice slovenske s Maticom srpskom i drugim maticama. (U prvim godinama njene delatnosti)«, govori o razdoblju utjecaja Bleiweisovih konzervativnih staroslovenaca, ali i Levstikove i ostale mladolslovenske (oštre) opozicije, i to na temelju djelomično nepoznate i malo korištene građe (kako sam autor ističe). J. Kmeć upozorava na »Primer Matice srpske u osnivanju i radu Matice slovačke«. J. Butvin, »Matica slovačka u nacionalno odbrambenoj borbi Slovaka i kao nosilac razvoja njihove nacionalne kulture od 1863 do 1875«, povezuje djelovanje Matice s jasnim taktizerskim postupcima mađarske narodnosne politike i bečkog dvora u odnosu prema slovačkom problemu. V. Matula, »Iz istorije slovačko-srpskih odnosa i saradnje u toku tridesetih-četrdesetih godina XIX veka. (Čitaonica srpska u Bratislavi)«, piše o uzajamnom djelovanju mlade slovačke inteligencije s Lj. Šturom na čelu i — naročito — srpskih studenata u Mađarskoj. B. Šindelář, »Matica Moravska i njen značaj za češki nacionalni pokret u Moravskoj u njegovoj početnoj fazi«, vezuje djelatnost navedene organizacije (od 1853. dalje) s radom »Moravskog nacionalnog udruženja sv. Ćirila i Metodija« (1849). M. Hroch, »Matica češka i njena društvena osnova u predmartovsko doba (1830—1848)«, prilaže i vrlo instruktivnu tabelu o socijalnoj strukturi podupiratelja Matice od 1831. do 1848, i čitalaca »Časopisa Češkog muzeja«, od 1827. do 1831, te dvije table o socijalnom i teritorijalnom porijeklu češke rodoljubive inteligencije predmartovskoga doba. J. Solta i P. Kunze, »Maćica serbska u Budišinu. Njeno mesto u nacionalnom pokretu Lužičkih Srba u XIX veku« (rad više autora koji nisu navedeni), označuju pojavu te Matice 1845. godine (Budišin je kasniji Bautzen) kao dio lužičkosrpskoga nacionalnog kretanja u okviru »rastućeg građanskog opozicionog pokreta u Nemačkoj« (str. 281), ali pod odlučnim utjecajem konzervativnog vodstva; no, bilo je to prvo općesrpsko udruženje takve vrste — obuhvatilo je katoličke i protestantske Lučičke Srbe u dvjema tadašnjim državama — Prusiji i Saksoniji. J. Trzynadlowsky, »Narodni zavod osolinjskih«, govori o sudbini zadudžbine Jozefa Maksymiliana Ossolińskoga (1748—1826), vrlo uglednog predstavnika poljskog prosvjetiteljstva, koji je, uglavnom, djelovao u interesu Galicije; Osolineum je osnovan 1809. god. pod

imenom Narodna biblioteka, a autor prati njegov razvoj do naših dana. I. B. Čurkina, »Iz istorije veza između ruskih naučnih ustanova i jugoslavenskih matica. (Od pedesetih do sredine sedamdesetih godina XIX veka)«, pruža uvid i u veze niza matica — srpske, ilirske/hrvatske, dalmatinske i slovenske — s pojedinim istaknutim stvaraočima. F. I. Stebljij, »Iz istorije ukrajinsko-južnoslovenskih kulturnih veza u prvoj polovini XIX veka i osnivanja Matice galicijanske«, spominje i kontakte s Karadžićem, Kurelcem, itd. N. Stančić, »Nekoliko riječi o preporodnom pokretu kod Hrvata«, upozorio je (zapravo, tekst je dio diskusije, a ne referat) na specifičnost dubrovačke Matice srpske iz 1909, koja ne spada u poznati matičarski pokret, već uz fenomen dubrovačkih Srba-katolika; diskutant se nadovezao i na rezultate istraživanja spomenutoga referanta Hirocha (referat na skupu i knjiga »Die Vorkämpfer der Nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas«, Prag 1976). M. L. Oganjesjan, »Jermeni u bivšoj Habsburškoj Monarhiji«, ukazuje na u nas malo poznatu pojavu naroda koji bježi s Kavkaza pred zavojevačima; između ostalog, u Mađarskoj se 1848/49. god. istaklo i nekoliko Armenaca — generala revolucionarne vojske. G. G. Kemény, »Zalaganje Lajoša Močarija za slobodu kulturnog-prosvetnog udruživanja«, zapravo više govori o, npr., Miletićevu djelovanju, nego o Moscarýju. A. Lebl, »Buđenje svesti vojvođanskih Rusina«, dao je suviše kratku bilješku o zaista zanimljivu pitanju (možda referat nije dospio razraditi jer je u međuvremenu umro). P. Marjanović, »Uticao li političkih prilika na repertoar srpskog narodnog pozorišta u XIX veku«, referira o odabranoj temi na bazi podataka iz devet knjiga publiciranih u naše dane. E. Costescu, »Rumunsko-srpske veze u oblasti umetnosti u XIX veku kao odraz zajedničke borbe za nacionalnu afirmaciju«, jedan je od rijetkih autora koji temu razrađuje u nama bližem vremenu, jer drugi se radije zaustavljaju na feudalnom periodu. L. Rakić, »Matica srpska u izveštaju velikog župana Novog Sada Feliksa Parčetića (1888)«, još jednom upućuje na činjenicu da je udruženje o kojem je riječ u prvom redu nacionalno-politička institucija, što je bilo jasno već i ondašnjim vlastima (tvrdile su da ona nije lojalna kulturna ustanova, već opozicijski politički klub). M. D. Peyfuss, »Vukovi pretplatnici u zemljama Habsburške Monarhije. (Srpsko-rumunsko-grčke kulturne veze oko 1826. godine)«, učinio je zanimljivu analizu grupe koju su sačinjavali pripadnici »balkansko-ortodoksne dijaspore«, kako se on izrazio. H. Haselsteiner, »O profesionalnoj, obrazovnoj i socijalnoj strukturi u Ugarskoj početkom XX veka s posebnim osvrtom na Srbe«, autor je najopsežnijeg priloga u ovoj ediciji (str. 377—412; sažetak je na njemačkom jeziku); u raspravi donosi obilje podataka, temeljeći ih na objavljenim materijalima o popisu stanovništva Kr. Ugarske iz 1910. godine. F. Bikar, »Revolucionarni socijalista Ervin Sabo i nacionalno pitanje«, raspravlja o jednom od najistaknutijih marksističkih znanstvenika, kulturnih i društvenih radnika Ugarske (1877—1918).

Ovaj zbornik opsežnog sadržaja (s kazalom imena osoba i mjesta) pruža vrlo opsežan uvid u onaj dio kulturno-političkih pokreta jednog broja naroda Habsburške Monarhije — u prvom redu u XIX stoljeću, ali donekle i u ranijim i kasnijim razdobljima, te nekih susjednih naroda — koji su uglavnom vezani uz djelovanje Matice srpske, prve institucije takvog imena uopće, zatim uz matice drugih naroda, te uz niz kulturnih i drugih radnika što su surađivali sa srpskim javnim djelatnicima. Na žalost, zbornik nije zaokružena cjelina, kako zbog neodaziva referenata da svoje radove predaju za publici-

ranje, tako i zbog toga što su ih drugdje objavili, nestrpljivi, vjerojatno, zbog toga što je edicija kasnila s rokom izlaženja iz štampe (što je opet, vjerojatno, bilo vezano uz nepredane radove, tako da je krug zatvoren!). Osim toga, vrlo je nejednaka kvaliteta priloga — uz zaista znanstvene rezultate istraživanja nailazimo i na obične publicističke opservacije i na iznošenje manje-više poznatih podataka. Uočljivo je da nema tekstova o Matici ilirskoj/hrvatskoj i Matici dalmatinskoj; iako o njima ima podataka u drugim tekstovima, dalo bi se posebno i te kako mnogo reći o njima samima i o odnosu s Maticom srpskom, ali i o suradnji s drugim maticama. (Iz priloženog popisa na kraju edicije vidljivo je da su sudionici simpozija iz SR Hrvatske bili Vlado Oštrić i Nikša Stančić). Sasvim je razumljivo što se zaključci u više referata mogu razlikovati, ali urednici su morali u tekstovima usuglasiti barem neke osnovne faktografske podatke — npr. ne slažu se podaci u nekih autora čak ni o vremenu, odnosno o godinama osnivanja pojedinih matica, a tiskani su bez ikakva komentara i obrazloženja o nepodudarnosti (ako autori nisu bili spremni da prihvate primjedbe, onda je redakcija trebala upozoriti na te razlike u bilješkama). Na slabiji kvalitet nekih priloga svakako je utjecao i preskroman (referatski) opseg objavljenih radova. Valja upozoriti i na pristup materiji — neki istraživači iz istočnoevropskih socijalističkih zemalja koriste izričaj i usporedbe koji su specifični za njihov pogled na historijske procese, probleme, događaje i ličnosti — na što je već ranije upozoreno, a koji su se u nas osjetili samo mjestimice i u pojedinaca u razdoblju, uglavnom, od 1945. do 1948. godine. No, uvid u njihove studiozne, iako kratke, radove ipak govori da bi se (bez obzira na to što se nama danas takav pristup iznošenju rezultata istraživanja i proučavanja čini zastarjelim i suvišnim, jer znanstveni i stručni radnik ipak osobno mora biti odgovoran za rezultate svoga rada, bez pozivanja u pomoć od strane klasika marksizma kada ne zna isplivati iz problema) i naši istraživači bi se u svojim radovima barem koji put mogli pozvati na razmišljanja klasika marksizma jer nikako nisu suvišni. No sadržaj je zbornika i pored ovo nekoliko primjedbi udovoljio osnovnim intencijama organizatora velikoga, kulturno-znanstvenoga skupa: popuniti praznine, mada se ne mogu »zameniti monografske studije«; u tome pogledu još je bolja ocjena samih izdavača: »što je, verovatno, još mnogo važnije, oni (tj. radovi, op. S), katkad veoma drastično, upozoravaju na još otvorene probleme i pružaju pozitivne podsticaje da se ovi razreše«. U tome smislu treba pozdraviti te pozitivno ocijeniti i pojavu i sadržaj ovoga zbornika.

Dr Mirjana Strčić

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

vol. 17

Z A G R E B

1984.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATIČKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859,1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SRH pod br. UP-547,2 — 84 — 1984

RADOVI 17

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANDRIĆ mr Jasna, Filozofski fakultet, Zagreb
ANTIĆ dr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija Krčka 1, Zagreb
ANTOLJAK dr Stjepan, Zajčeva 31, Zagreb
BERTOSA dr Miroslav, Karličeva 12, Pula
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
JURIĆ Radomir, Arheološki muzej, Zadar
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 12, Zagreb
LUCIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SHH, Zagreb
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
RAUKAR dr Tomislav, Filozofski fakultet, Zagreb
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet, Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
SZABO dr Agneza, Muzej grada Zagreba
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb